

معرفی چند نسخه خطی نادر

در کتابخانه مجلس شورای اسلامی

سیمین صیدیه

اشاره:

«تحفه ماندگار» این شماره اختصاص دارد به معرفی چند جلد از نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس که اخیراً خریداری شده و اینک در مخزن نسخ خطی این کتابخانه محفوظ است.

امید است مورد استفاده و توجه محققین و خوانندگان قرار گیرد.

۱- جامع التنزیل و التأویل: (۱۷۷۹۵)

تفسیر قرآن به عربی تألیف حسام‌الدین علی بن عبدالله بدلیسی حنفی (متوفی حدود ۹۰۰ ق) - پدر ادريس بن حسام‌الدین علی؛ صاحب هشت بهشت در تاریخ سلسله عثمانی.

این تفسیر دارای یک «مقدمه» و «تنبیه» است که در مقدمه مفصل آن درباره کیفیت انزال و تنزیل قرآن و تحقیق در معنای تنزیل و نزول بحث شده است.

مؤلف در مقدمه می‌گوید: «قرآن کلامی است قدیم و غیرمخلوق و قائم به ذات خداوند. با اینکه در مصاحف نوشته شده، به زبان‌ها قرائت می‌شود و در دلها محفوظ است.»

در تنبیه درباره کلمه تفسیر و معنای آن بحث می‌کند. مؤلف قبل از تفسیر وجه تسمیه سوره را بیان می‌کند و معتقد است طبق نظر گروهی از علما «بسم‌الله» آیه‌ای است از سوره حمد و هر سوره دیگر و جزء همه سوره‌ها محسوب می‌شود. این تفسیر مشتمل است بر اشارات عرفانی و سلوکی با اشاره به احکام فقهی و اخلاقی. در این تفسیر از حضرت صادق(ع) و دیگر ائمه اطهار روایاتی نقل شده است.

نسخه حاضر از آغاز قرآن تا تفسیر سوره انفال را شامل

می‌شود و به خط نسخ کتابت شده است.

بنا به نوشته هدیه العارفین این تفسیر در پنج جلد تألیف شده است.

۲- مجموعه شامل ۲ رساله: (۱۷۷۵۰)

الف - آداب الاصحاب^۲

کتابی است به فارسی در عرفان و تصوف و تاریخ نقشبندیه، تألیف علی بن حسین واعظ کاشفی (مشهور به صفی ۸۶۸-۹۳۹ ق)؛ صاحب رشحات عین‌الحیوة، الدرّة المکنونه، لطائف الطرائف و غیره.

این کتاب مشتمل است بر هشت باب و هر باب شامل چهار فصل که برخی از فصول آن چند ادب را دربرمی‌گیرد. فهرست ابواب به شرح ذیل است:

باب اول: در آداب استیذان و سلام و مصافحه و تقبیل ایادی

باب دوم: در آداب خواب کردن و لباس پوشیدن و راه رفتن و سواری کردن

باب سوم: در آداب و شرایط اهل صحبت

باب چهارم: در آداب مصاحبت و معاشرت

باب پنجم: در رعایت حقوق اصحاب از عبادت و تعزیت و

آداب مریض و شرایط اهل مصیبت

باب ششم: در آداب اکل و شرب و ضیافت

باب هفتم: در آداب اهل سماع و احکام و فواید آن

باب هشتم: در آداب سفر و متعلقات آن

نسخه دیگری از این کتاب در دانشگاه تهران نگهداری

می‌شود.

[فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. ج ۹: ۹۰۳]

ب) سراج القلوب در فلسفه به فارسی از ابونصر بن محمد قطان غزنوی (از دانشمندان سده ۷-۶) مشتمل بر ۴۴ باب. [فهرستواره کتابهای فارسی احمد منزوی. ج ۶ ص ۱۶۵]
کاتب این مجموعه عبدالفتاح بن شیخ فضل الله کاکو زکریایی است که این نسخه را در سال ۱۲۶۰ ق در مسجد جدید میرزا هدایه الله نوشته است.

۳- خزینه العلماء و زینه الفقهاء: (۱۶۹۴۰)

یک کشکول عربی تألیف محمد بلغاری (متوفی ۸۲۱ ق) مشتمل بر ۱۸ مجلس
فهرست مجالس کتاب به این شرح است:
مجلس اول: در بیان فضل تسمیه (بسم الله الرحمن الرحیم)

مجلس دوم: در بیان فضیلت وضو و طهارت
مجلس سوم: در بیان مواقیت (اوقات) صلوة و کیفیت آن
مجلس چهارم: در بیان فضیلت اذان و اقامه
مجلس پنجم: در بیان فضیلت اعداد صلوة

مجلس ششم: در بیان افتتاح صلوة

مجلس هفتم: در بیان تعظیم و خشوع

مجلس هشتم: در بیان فضیلت ذکر و ثناء

مجلس نهم: در بیان استعاذه بعد ثناء و اختلاف علما در

این مسأله

(مجلس دهم و یازدهم و دوازدهم در نسخه حاضر موجود

نیست)

مجلس سیزدهم: در بیان فضیلت صلوات بر پیامبر در

آخر نماز

مجلس چهاردهم: در بیان فضیلت صلوات بر پیامبر

مجلس پانزدهم: در بیان فضیلت خروج از صلوة و فضیلت

سلام

مجلس شانزدهم: در بیان فضیلت جماعت

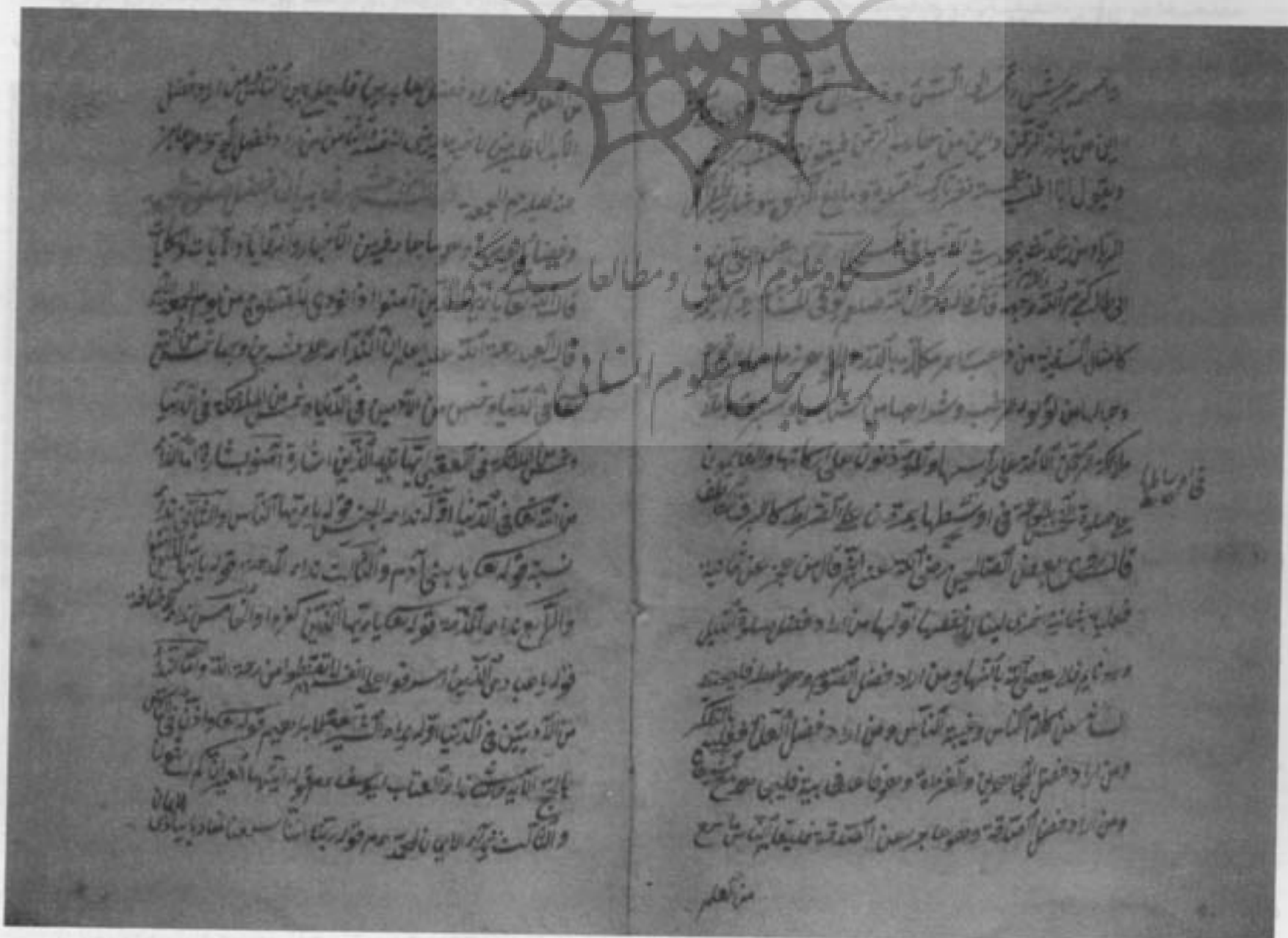
مجلس هفدهم: در بیان عقوبت ترک جماعت

مجلس هجدهم: در بیان فضیلت نماز جمعه

در نقل مطالب در بسیاری از موارد عبارت «قال العبد»

دیده می شود که گویا منظور خود مؤلف است. در هر مجلس

با استناد به روایات مطالب مناسبی طرح شده است.

نسخه حاضر حدود قرن دوازدهم کتابت شده است.

۴- معراج الصائمین: (۱۶۹۶۳)

کتابی است در فقه به فارسی تألیف سیداحمدبن زین العابدین علوی عاملی^۴؛ از فلاسفه قرن ۱۱ (زنده در ۱۰۴۴ ق)، داماد و شاگرد میرداماد. شارح شفا و مؤلف کتابهای دیگری از جمله: کحل الابصار (حاشیه شرح اشارات)، مصقل صفا، کشف الحقایق، لطایف غیبی و عوطف لاریبی، لوامع الالهیه و غیره.

مؤلف در دیباچه اشاره می کند: «بعد از فراغت از تألیف منهج الصحه در باب نماز به خواهش برخی از دوستان به نوشتن کتابی در باب شرایط صحت روزه و احکام و مقدمات آن پرداختم و آن را معراج الصائمین نامیدم.»

این کتاب مشتمل است بر مقدمه و چند معراج که مقدمه نیز شامل چند فایده است.

نامی از این نسخه در مدارک و فهرس دیگر دیده نشد. نسخه حاضر در سال ۱۰۵۶ ق کتابت شده است.

۵- ریاض الابرار فی مناقب الائمہ الاطهار^۵: (۱۷۷۷۱)

کتابی است به عربی تألیف سید نعمت الله جزایری (متوفی ۱۱۱۲ ق)

این کتاب در سه جلد نوشته شده؛ جلد اول در احوال پیامبر(ص) و حضرت علی (ع).

جلد دوم: در شرح حال حضرت زهرا و اولاد ایشان. جلد سوم: درباره حضرت مهدی(عج) و غیبت آن حضرت.

نسخه حاضر جلد اول کتاب را شامل می شود که در سال ۱۱۰۷ ق. تألیف شده و مشتمل است بر سه باب و هر باب حاوی چند فصل و هر فصل چند مقصد را دربرمی گیرد.

نسخه حاضر در سال ۱۱۱۲ ق. با خط نسخ محمد مطیع حسینی نوشته شده و در همین سال با نسخه اصل به خط مؤلف مقابله شده است. گواهی مقابله در کنار صفحه آخر نسخه به خط مقابله کننده ضبط شده است.

۶- مسلک العارفین = مسالک العارفین^۶: (۱۷۵۸۹)

کتابی است در عرفان و تصوف از محمدبن اسعد بخاری نقشبندی (سده هشتم)، مشتمل بر ۲۳ باب:

باب اول: در توبه و شرایط آن.

باب دوم: در ارادت و صفات مرید

باب سوم: در احتیاج مرید به شیخ

باب چهارم: در تلقین و ذکر و ادب

باب پنجم: در شرایط چله

باب ششم: در مراتب شیخ و اوصاف او

باب هفتم: در آداب و روش نزد شیخ

باب هشتم: در زهد و تقوی

باب نهم: در شناخت خاطر و ادب او

باب دهم: در صفات نفس

باب یازدهم: در سلامتی دل

باب دوازدهم: در صبر و رضا

باب سیزدهم: در مراقبه و محاسبه راه

باب چهاردهم: در محبت و صدق

باب پانزدهم: در تفویض و تسلیم

باب شانزدهم: در شکر و توکل

باب هفدهم: در معرفت خداوند

باب هجدهم: در اخلاص و ریا و عجب و سمعه

باب نوزدهم: در تخلقوا باخلاق الله

باب بیستم: در مشاهده و معاینه

باب بیست و یکم: در معنی خرقة

باب بیست و دوم: در اوراد شب و روز

باب بیست و سوم: در مسایل راه

نسخ این رساله در پاکستان و یک نسخه نیز در موزه

بریتانیا موجود است.

نسخه حاضر در سال ۱۲۲۷ ق به خط نستعلیق کتابت

شده و کتاب آن ملا سنگین محمدابن سبزی علی است.

۷- نیر اعظم: (۱۷۵۹۱)

کتابی است در اخلاق به فارسی تألیف محمداعظم اسدی هاشمی. به طوری که در دیباچه اشاره شده است این کتاب به نام محمد بها ولخان عباس فیروزانی (۱۱۸۶-۱۲۲۴ ق.) تألیف شده و مشتمل است بر تجلی مقدمه (شامل چند تنویر می شود)، سه اشراق (دارای چند لمعه) و خاتمه. فهرست مطالب به شرح زیر است:

اشراق اول: در رسوم و فضایل که تهذیب اخلاق نفس

به آنها است.

اشراق دوم: در تدبیر منزل مشتمل بر شش لمعه

اشراق سوم: در سیاست مدنی مشتمل بر دو تجلی. تجلی

اول در تدابیر امور پادشاه مشتمل بر ده لمعه. تجلی دوم: در

اختیار اخلاق و لوازم شاهی مشتمل بر سی و شش لمعه.

خاتمه: در اقوال حکمت.

این کتاب حاوی اشعار و حکایات بسیار است.

نامی از این کتاب و مؤلف آن در جایی دیده نشد.

۸- معارف الحقیقه: (۱۷۷۵۵)

رساله‌ای است به فارسی تألیف نعمت‌الله بن

رحمت‌الله شیرازی (معروف به هدایت سیر)

این رساله در باب اختلاف بین طبقه متشرعه و متصوفه

در قرن ۱۱ است و مؤلف آن را در دفاع از ادهم عزلتی (از

شعرای قرن ۱۱)، شیخ زاهد گیلانی^۶، شیخ شهاب‌الدین

سهروردی و شیخ بهاء‌الدین عاملی تألیف کرده‌است.

مؤلف در دیباچه به این مطلب اشاره می‌کند و می‌گوید:

«به درخواست دوستان این رساله را تألیف کرده و در آن

اعتراضات بعضی از اصحاب حسد و عناد را در باب ادهم

عزلتی (متخلص به واعظ خلخالی)، شیخ شهاب‌الدین و شیخ

بهاء‌الدین جواب دادم.»

این رساله مشتمل است بر یک مقدمه، یک مقاله و

خاتمه.

مقدمه: در بیان تحقیقات و تدقیقات چند که اعتراضات

متعرضان در ضمن آن نقد می‌شود.

مقاله: در بیان موارد و اعتراضات متعرضان.

خاتمه: در بیان خاتم احوال و عواقب امور شیخ الاسلام^۷.

در مقاله این رساله چند اعتراض مطرح شده که ادهم

عزلتی به آنها پاسخ داده است و از او با عنوان مولانا یاد

شده است. به عنوان نمونه قسمتی از «اعتراض هشتم» ذکر

می‌شود:

«اعتراض هشتم: آنکه تو در وحدت حرف زده و گفته‌ای

که در باغ جهان گشتم آن مرغ خوش الحان را خود فاخته

خود کوکو سرروان دیدم مولانا در جواب می‌فرماید که ازین

مرغ خوش الحان روح اضافی خواسته‌ام که آن مرآت وحدت

و آینه معرفت الهی است و اگر از توحید نیز به مشرب اهل

وحدت حرف زده باشیم کفری لازم نمی‌آید زیرا که متقدمین

و متأخرین از شعرای اهل ایمان و عرفای صاحب ایقان در

این باب داد سخنوری داده‌اند بنده نیز متابعت و موافقت

ایشان کرده‌ام. چنانکه حکیم فردوسی گفته است که جهان

را بلندی و پستی توئی ندانم چه هرچه هستی تویی و مشهور

و متعارف است و در بعضی از کتب مسطور است که شیخ

ابوالقاسم نامی که در آن عصر معتبر بود بعد از وفات حکیم به

مشایعت جنازه به نماز او نرفت به سبب آنکه وی در شهنامه

مدح گیر و آتش پرست کرده است پس وی را در خواب

خوشحال و خرم دید که در بهشت میگردد از وی پرسید که مسأله قبر بر تو چون گذشت و چون شد که از تقصیر تو گذشتند گفت مرا [به] یک بیت که در توحید گفته بودم بخشیدند و این بیت مذکور خواند...»

مؤلف در این رساله از اشخاص زیادی نام برده است از جمله: محمد مؤمن کاشی، محمدباقر تبریزی (واعظ در لاهیجان)، شیخ ملاعلی لاهیجی، خداوردی افشار، میرزا ابراهیم همدانی از رساله معارف الحقیقه نامی در مدارک و فهرس دیده نشد.

بعد از این رساله اشعاری از نسیمی (سید عمادالدین شیرازی بغدادی - شاگرد فضل الله استرآبادی) در پایان نسخه موجود است.

۹- الیاقوت: (۱۷۸۵۳)

یک دائرةالمعارف علوم به عربی تألیف عبدالعزیز بن احمد بن حامد. از مطالعه دیباچه به نظر می آید نام کتاب «الیاقوت» باشد زیرا در آنجا به این نام اشاره شده است. این کتاب مشتمل است بر مقدمه و نه باب، برخی از ابواب شامل چند فصل و خاتمه است. فهرست مطالب به شرح ذیل است:

مقدمه: فی المحاکمات الاجمالیه

باب اول: در مقدمات حکمت که مشتمل بر دو علم است:

منطق و مناظره

باب دوم: در حکمت عملی که مشتمل بر سه علم است:

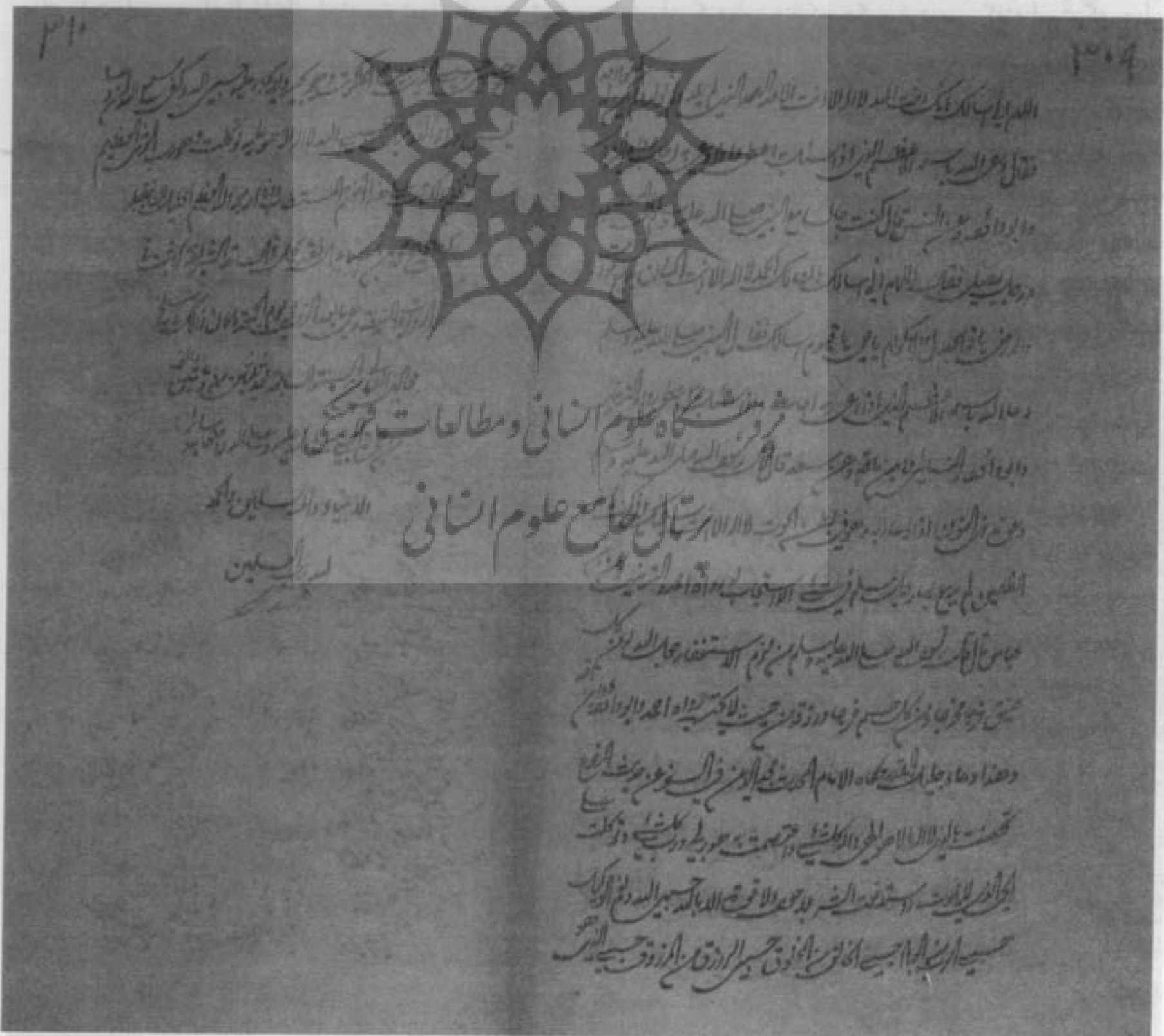
اخلاق، اسطوغریاس یعنی تدبیر منزل، علم سیاست مدنیه

باب سوم: در حکمت ناموسی یعنی علوم شرعی؛ شامل مسائل

علم کلام، علوم قرآنی، تفسیر، قرائت، حدیث، اصول فقه و فقه

باب چهارم: در حکمت طبیعی (اصول...) شامل علم

سمع الکیان (طبیعیات)، علم سماء و العالم، علم الکون و

باب نهم: در علوم الهی (فروع...) شامل شش علم: نبوت و وحی و معجزات و کرامات، معرفت، امامت، معاد، حکمت اشراق، دعوات

مؤلف در این کتاب اجمالاً تعریفی از علوم یاد شده و تاریخ فلاسفه ارائه می‌دهد و از تألیفات دیگر خود به نام‌های سراسماء (در علم هیأت)، المستجاب، مرام الکلام، حبّ الاصحاب نام می‌برد. این کتاب در سال ۱۲۲۷ ق به نام زین العابدین حسینی نقشبندی (از دوستان مؤلف) تألیف شده است. نسخه حاضر در همان تاریخ نیز کتابت شده است.

۱۰- فتح مبین (شرح حصن الحصین): (۱۷۸۷۱)

شرح ابوبکر محمد بهروجی بر حصن الحصین شمس‌الدین محمد جزری (متوفی ۷۳۴). شارح این شرح را به فارسی نوشته و به دستور ابوالفتح محمود در ذی‌الحجه ۹۱۵ ق به انجام رسانده است.

نسخه‌های این کتاب در پاکستان نگهداری می‌شود. [فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان. احمد منزوی. ج ۳: ۱۵۹۱ و ج ۱۴: ۸۴۶]

الفساد، علم معدن، علم الاثار العلویه، علم نبات، علم حیوان.

باب پنجم: در حکمت طبیعی (فروع...) شامل: علم تعبیر، علم فراسه، علم طب، علم نفس، علم وهم، علم زجر، کیمیا، لیمیا، هیمیا، سیمیا، ریمیا، علم الکهانه، علم السحر، اکتاف، اختلاج، بیطره، بزدره (بازداری)، صناعات، فلاحه، طیره، تاریخ الحکماء.

باب ششم: در حکمت ریاضی (اصول...) شامل علم هندسه، علم متوسطات، علم ارثماطیقی (حساب)، موسیقی، علم اسطرنومیا (ستاره شناسی).

باب هفتم: در حکمت ریاضی (فروع) شامل علم حساب، نجوم، علم الریافه (استنباط المیاه)، هیأت، علم ابعاد و اجرام، علم ثوابت، علم جغرافیا، زیج، علم سونطاکسیس (علم ارقام التقویم)، علم تسطیح الکره (صنعت اسطرلاب)، علم العمل بالاسطرلاب، علم الکره المصوره، احکام نجوم، نجوم هند (مؤلف اشاره می‌کند که آن با احکام یونان تفاوت زیادی دارد) علم الانواء (فصول و زمان‌های طبیعی)، رمل، وفق، مفاظره، علم المرا یا الساذجه، علم المرا یا المحرقه، علم خط، علم حروف، علم قرسطون (علم میزان)، علم حیل.

باب هشتم: در حکمت الهی (اصول...) شامل علم فلسفه

پاورقی:

- ۱- کتابنامه بزرگ قرآن کریم. محمدحسن بکائی. ج ۹: ۸۵۸۳ از آثار دیگر حسام‌الدین علی بدلیسی شرح اصطلاحات صوفیه عبدالرزاق کاشانی و الکنز الخفی فی بیان مقامات الصوفی را می‌توان نام برد. (هدیه العارفین: ج ۱: ۲۳۸)
- ۲- فهرستواره کتابهای فارسی. احمد منزوی. ج ۷: بخش اول. ص ۱۵. فهرست نسخه‌های خطی فارسی احمد منزوی. ج ۲: بخش اول. ص ۱۰۰۹. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه گنج بخش. محمدحسین تسبیحی. چاپ ۱۳۵۳ ش. ج ۲: ص ۱.
- ۳- کشف الظنون. چاپ فلوگل. ج ۳: ص ۱۲۷. نگاه علمی و مطالعات فرسنگ
- ۴- برای آشنایی بیشتر با مؤلف و سایر تألیفات او رجوع شود به فهرست کتابخانه مجلس ج ۵: ص ۱۸۰. همچنین فهرست اعلام الذریعه الی تصانیف الشیعه. ج ۱: ۱۱۷.
- ۵- یک دوره از این کتاب به خط سید علی بن محمد بن سید نورالدین بن سید نعمت‌الله موجود است. ذریعه. ج ۱۱: ۳۱۶. نایفه فقه و حدیث سید نعمت‌الله جزایری. تألیف سید محمد جزایری چاپ دوم. سال ۱۳۷۶. ص ۶۳.
- ۶- دو نسخه از جلد دوم این کتاب در کتابخانه مجلس موجود است. (فهرست کتابخانه مجلس. ج ۱۰: ۲۱۵۵ شماره ۳۹۸۵ - ج ۱۷: ۲۴۰ شماره ۵۹۵۶). همچنین جلد دوم و سوم این کتاب در کتابخانه ایت‌الله مرعشی نگهداری می‌شود. (فهرست کتابخانه مرعشی، ج ۷: ص ۲۷۶ شماره ۲۷۰۶ - ج ۱۶: ص ۱۲۵-۱۲۴. شماره‌های ۶۱۲۳ و ۶۱۲۴ - ۶۱۲۳)
- ۷- کشف الظنون. چاپ فلوگل. ج ۵: ۵۳۱. فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان. احمد منزوی ج ۳: ۱۹۲۰. فهرست نسخه‌های خطی فارسی ج ۲: بخش ۱. ص ۱۳۸۵. فهرست کتابخانه گنج دانش. احمد منزوی. ج ۲: ص ۷۹۷.
- ۸- ادهم عزلتی متخلص به واعظ خلخالی. از شعرای قرن ۱۱ و صاحب آثاری چون: هشت بهشت (قبرنامه)، لوازم الدین، بهارستان و دیوان. (فهرست نسخه‌های خطی فارسی احمد منزوی. ج ۵: ۳۷۶۴).
- ۹- لغتنامه دهخدا. ج ۸: ص ۱۱۰۸۶.
- ۱۰- به نظر می‌آید منظور از شیخ الاسلام رضی الدین آرتیمانی باشد. زیرا در جایی از نسخه حاضر از رضی با عنوان شیخ الاسلام آرتیمان یاد می‌کند و در اعتراض هشتم بیان می‌کند محمدعلی محقق تبریزی جد همین شیخ الاسلام بوده است. البته در غالب مدارکی که به آنها مراجعه شد به شیخ الاسلام بودن رضی اشاره نشده است. اما در بعضی مدارک به این مطلب اشاره شده و نوشته نسخه جای سخن می‌تواند تأیید این مطلب باشد.
- ۱۱- در نسخه‌ای از دیوان رضی به خط حسن بن ناصرالحسینی شرح جامعی درباره تویسرکان و میررضی آرتیمانی و منسب شیخ الاسلامی او نوشته شده که در کتاب تویسرکان و مقدمه دیوان چایی رضی این مطلب نقل شده است. رجوع شود به دیوان رضی الدین آرتیمانی به کوشش احمد کرمی. چاپ دوم سال ۱۳۷۴. صص ۲۴-۲۵. تویسرکان. محمد مقدم «گل محمدی» جلد اول. چاپ دوم سال ۱۳۷۸. صص ۲۲۴-۲۲۵. لازم به ذکر است در این موضوع باید تحقیق بیشتری صورت گیرد.